

Elena Constantinovici

REALIZAREA DISTINCȚILOR ASPECTUALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Discuțiile referitoare la aspectul verbal în limba română [Poghirc, p. 17-22; Bolocan, p. 74-80; Vințeler, p. 81-92; Ivănescu, 1957, p. 23-61; Mișan, 1969, p. 265-278], purtate până la apariția ediției academice a *Gramaticii limbii române* în două volume în 2005, au contribuit la expunerea într-o manieră clară a punctului de vedere privind inexistența aspectului verbal ca o categorie gramaticală. Este clar că aspectul ca sistem nu există în limba română. Chiar dacă româna a moștenit reminiscențe ale aspectului latin: gruparea timpurilor în **infectum** și **perfectum**, opoziția de aspect între ele nu este relevantă. Dar, după cum se menționează în lucrările ce tratează această problemă, opoziția aspectuală „nu a dispărut cu totul. Astfel, imperfectul – timp prin excelență durativ – are la verbele momentane ca sens o valoare iterativă (atunci când nu ține locul unui condițional sau când nu exprimă simultaneitatea cu altă acțiune momentană. Într-o frază ca *mergeam pe drum și cădeam*, imperfectul e normal pentru o acțiune durativă ca *a merge*, dar el dă o valoare de iterativ verbului *a cădea*, momentan ca înțeles”. [Poghirc, p. 20] Plus la aceasta, în limba română sunt o serie de verbe care redau nuanțe de aspect prin sensul lor. La cele menționate mai sus se mai pot adăuga: *a trimite – a primi, a urmări – a prinde, a merge – a ajunge, a arunca – a lovi, a sparge* etc. Nuanțele de aspect se păstrează, dar nici aceste verbe nu țin de categoria gramaticală a aspectului, care este una din cele mai caracteristice categorii ale sistemului verbal al limbilor slave. Întrebarea dacă verbele de origine slavă, împrumutate masiv de limba română, au mai păstrat ceva din categoria aspectului slav, a căpătat răspuns negativ. Cu toate că verbele românești de origine slavă au făcut parte dintr-unul din cele două aspecte, aceste verbe, „pătrunzând în limba română au devenit verbe românești și au pierdut posibilitatea de a dezvolta categoria aspectului”. [Vințeler, p. 84]

Prin definiție, *aspectul* arată deosebirile în modul de prezentare a desfășurării acțiunii și își găsește expresia într-un sistem de forme gramaticale opozitive ale aceluiași verb la perfect și imperfect (обработать – обрабатывать) sau în opoziția unor verbe deosebite (посидеть – сидеть). [Бондарко, Буланин, p. 11] În limbile care o posedă (cea mai ilustrativă pentru noi este limba rusă), categoria aspectului cuprinde toate cuvintele din clasa verbului în sensul că nu există verb care să nu exprime aspectul. S-a și emis ideea că în limba rusă toate verbele au sens aspectual, însă nu toate îl exprimă prin serii opozitive. [Авилова, p. 20] În limba română există un singur exemplu asemănător *a adormi – a dormi*, primul denumind o acțiune momentană, iar al doilea – o acțiune durativă. Deci în limba română, lipsind mijloacele formale, morfematice care marchează opoziția dintre aspecte în cadrul aceluiași lexem, nu se poate vorbi despre categoria

gramaticală (morfoloică) a aspectului. Cercetătorul A. Mișan menționează că „Limba română nu are aspect verbal asemănător celui din limba rusă. Nimic din ceea ce există în limba rusă cu privire la aspectul verbal nu se poate întâlni în verbul românesc”. [Mișan, 1978, p. 157] Totuși se poate vorbi despre exprimarea aspectului și în limba română, dar prin alte mijloace decât cele strict gramaticale, proprii sistemului verbal rusesc.

O noțiune înrudită cu aspectul verbal este *Aktionsart*. Deși acestea sunt categorii diferite: aspectul este o categorie gramaticală, iar *Aktionsart* este o categorie lexicală, ele au fost mult timp confundate. În prezent, se face distincție între aceste categorii, deoarece categoria morfoloică a aspectului cuprinde toate cuvintele din clasa verbului, opoziția aspectuală se relevă în interiorul aceleiași lexeme, în cadrul aceluiași sens lexical, iar sistemul de opoziții are caracter paradigmatic, adică regulat. *Aktionsart* nu formează opoziții paradigmatic, reprezintă „grupări semantice de verbe care se delimitează pe baza comunității tipului desfășurării acțiunilor verbale”. [Маслов, p. 10; Бондарко, Буланин, p. 11] Pentru *Aktionsart* este caracteristică lipsa morfemelor, a unor mărci specifice pentru anumite tipuri de *Aktionsart* și imposibilitatea de a forma opoziții de largă cuprindere ca în cazul categoriei aspectului. [Mișan, p. 269]

Odată cu apariția în 2005 a *Gramaticii limbii române* (vol. I, *Cuvântul*; vol. II, *Enunțul*) lucrurile s-au clarificat, în sensul că se recunoaște existența în limba română a unei categorii specifice verbului „care dă seama de structura intervalului de desfășurare a procesului comunicat prin grupul verbal. Aspectul interferează cu timpul, dar nu este o categorie deictică: aspectul este indiferent la plasarea / fixarea procesului față de momentul enunțării”. [GA, vol. I, p. 449] De acum încolo, se poate afirma cu certitudine că opoziția gramaticală perfectiv-imperfectiv, *Aktionsart*, precum și o serie de mijloace ale limbii care participă la exprimarea felului sau modului desfășurării acțiunii (cuvintele care exprimă prin sensul lor: repetarea acțiunii, durata acțiunii, caracterul continuu sau discontinuu al acțiunii, caracterul momentan al acțiunii, timpul desfășurării acțiunii) – toate aceste mijloace constituie *categoria funcțional-semantică a aspectualității*, prin care se exprimă practic toate nuanțele de aspect, dar mijloacele de expresie nu sunt în totalitate paradigmatic. Ca și temporalitatea, această categorie funcțional-semantică are centru și periferie. Centrul îl constituie categoria morfoloică a aspectului (în română este reprezentată de opoziția *perfectiv-imperfectiv* și interferează cu timpul), iar periferia – *Aktionsartul* și celelalte mijloace. Recent, problematica aspectuală a fost abordată de către Tatiana Luchian în teza de doctorat *Categoria funcțional-semantică a aspectualității în limba română*, unde faptele au fost analizate în lumina ultimelor cercetări, iar rezultatele vin să lămurească o dată în plus statutul categoriei aspectualității în limba română, constituind o contribuție relevantă în această problemă. Cu părere de rău, teza nu a fost publicată. Se poate consulta doar rezumatul tezei. [Luchian, 2007] Cercetătoarea Claudia Cemârtan, pentru a proba existența clară, după opinia d-ei, a *categoriei gramaticale* a aspectului în limba română, menționează că „aspectul verbal românesc este chiar mai *regulat* (*subl. noastră*) decât cel rusesc, el cuprinzând întreaga paradigma a verbului”. [Cemârtan, p. 453] Această afirmație are la bază ideea sincretismului

semnelor limbii, adică exprimarea mai multor sensuri gramaticale printr-un singur morfem. Cu alte cuvinte, conform opiniei sus-menționate, odată cu exprimarea sensurilor gramaticale temporale, fiecare verb din limba română ar exprima și aspectul. Ideea pare incitantă și merită a fi luată în seamă. Însă, ca toate ideile noi, ea invită la prudență în sensul că nu trebuie să se piardă totuși din vedere specificul aspectului în limba română, și anume că valorile aspectuale exprimate de multe verbe din limba română sunt de ordin lexical și „se datoresc nu timpului ca atare, ci sunt determinate de conținutul semantic al verbelor și de context”. [Jordan, Guțu, p. 227]

În fine, cercetările de viitor vor mai clarifica lucrurile. Important este că în limba română la marcarea felului în care se desfășoară acțiunea verbului în ceea ce privește **durata și gradul de realizare** a procesului exprimat de verb, precum și **stadiul** în care se află acest proces concură diverse mijloace [Poghirc, p. 17-18], formând împreună categoria funcțional-semantică a aspectualității.

a) Din punctul de vedere al **duratei**, în limba română se deosebesc două grupuri de verbe care o marchează prin însăși semantica lor:

♦ **verbe durative:** *a dura, a continua, a arde, a dormi, a gândi, a merge, a urma, a rămâne, a căuta, a urmări, a face, a se juca, a înota, a dăinui, a pluti, a traversa* etc. Aceste verbe exprimă un proces pe care-l prezintă în desfășurare fără să indice momentul de început sau de sfârșit al acțiunii. Tot aici ar putea fi clasate și verbele existenței și stării: *a fi, a exista, a trăi, a se afla, a lipsi, a asista, a deveni, a se face, a amurgii* etc.

♦ **verbe momentane:** *a adormi, a ajunge, a aprinde, a frige, a cădea, a muri, a găsi, a lovi, a prinde, a sparge, a izbucni*. Aceste verbe exprimă un proces de durată foarte scurtă sau care se produc brusc, instantaneu.

b) Din punctul de vedere al **gradului de realizare** a acțiunii se deosebesc:

♦ **verbe imperfective** care exprimă un proces în desfășurare indicând ideea unei continuități fără referire la încheierea acțiunii. V. Vinogradov definește foarte exact acest sens aspectual: „exprimarea unei acțiuni în desfășurarea sa, nestingherită de ideea limitării procesului ca întreg”. [Виноградов, p. 498] De exemplu: *a studia, a cerceta, a lucra, a se plimba, a se ocupa, a se distra, a ține, a se uita, a privi* etc. O. Vințeler menționează că din lipsa aspectului, a corelației perfectiv / imperfectiv, imperfectivitatea este mai voalată în limba română, ea se află la periferia aspectualității, iar procesul denotativ al acțiunii este redat doar din punct de vedere lexical și nu lexicogramatical. [Vințeler, p. 86]

Din punct de vedere semantic, verbele imperfective (mai ales, cele împrumutate din limbile slave) sunt:

– verbe de acțiune din grupul „verba dicendi”: *a vorbi, a cleveti, a glumi, a hohoti, a huli, a se sfâdi, a șopti, a tălmăci, a se fâli, a pâri*;

– verbe de stare din grupul „verba sentendi”: *a iubi, a jindui, a scânci, a tânji, a invidia, a se tânguî, a greși*;

– verbe de acțiune care denumesc anumite relații ale subiectului față de mediul înconjurător: *a milui, a munci, a sluji, a insti, a iscodi, a lovi* etc.;

– verbe care exprimă acțiuni fizice: *a clădi, a construi, a cosi, a croi, a îmblăți, a stropi, a târâi*; sau care se referă la ocupația, îndeletnicirile subiectului: *a învăța, a studia, a judeca, a fi pasionat de..., a se odihni* etc.

♦ **verbe perfective** care exprimă acțiuni încheiate, privite ca un întreg indivizibil, indicând obținerea unui rezultat. Acțiunile exprimate de verbele perfective nu pot fi segmentate în fraze izolate: *a sparge, a descoperi, a sigila, a obține, a se rătăci, a scăpa, a năpădi, a izbi, a izbuti, a otrăvi, a păgubi, a plămădi, a omori* etc.

Deosebirea dintre aspectele imperfectiv și perfectiv este explicată de către V. Isacenko: „Exprimând procesul cu ajutorul formei de imperfectiv, vorbitorul se află, într-un fel, în interiorul însuși al procesului. El nu vede nici începutul, nici sfârșitul și, ca atare, nu poate exprima acest proces ca pe un fenomen compact, integral. Punctul de vedere al vorbitorului în acest caz poate fi comparat cu cel al unui participant la manifestația de 1 Mai. Acesta se mișcă cu mulțimea, el nu vede nici începutul, nici sfârșitul coloanei. Exprimând procesul cu ajutorul formelor aspectului perfectiv, vorbitorul se află în afara procesului exprimat de forma verbală; prin urmare, el privește procesul în ansamblul său, ca un tot întreg. Punctul de vedere al vorbitorului în acest caz amintește de cel al persoanelor care în timpul manifestației stau la tribună: ei văd și începutul, și sfârșitul coloanei”. [Исаченко, p. 133]

Mutatis mutandis, această explicație se potrivește și pentru exprimarea caracterului imperfectiv – perfectiv în limbile care nu au aspectul ca o categorie gramaticală. Diferența dintre perechile: *a ține – a scăpa; a urmări – a prinde; a studia – a descoperi* este evidentă în enunțurile următoare: *N-am ținut bine vaza și am scăpat-o; Anchetatorul l-a urmărit pe infractor până l-a prins; Cercetătorii au studiat etiologia bolii și au descoperit un antidot*. Implicând și ideea de durată, verbele imperfective (*a ținut, a urmărit, au studiat*) exprimă procesul din interior, iar cele perfective, implicând ideea unei acțiuni încheiate (*am scăpat, a prins, au descoperit*) exprimă procesul din exterior. La fel și în exemplele: *Profesorul a examinat lucrările elevilor și a anunțat rezultatele; El admira marea și a observat o corabie în larg; Ion se uita la televizor și l-a zărit pe colegul său; Jucându-mă cu becul, l-am spart*, nuanțele aspectuale imperfectiv / perfectiv sunt cât se poate de clare.

Un argument care să întărească afirmația de mai sus trebuie căutat în capacitățile combinatorii ale acestor verbe cu alte mijloace ale temporalității. E lesne a observa că verbele imperfective, care nu fixează limitele procesului, se pot combina cu elemente ale temporalității ce indică durata: *Profesorul a examinat timp de o jumătate de zi lucrările...; El admira de o oră marea...; Ion se uita de la ora nouă la televizor...; Jucându-mă câțiva timp cu becul....* Verbele perfective, dimpotrivă, nu pot fi folosite în asemenea contexte:

- * *a anunțat timp de o jumătate de zi rezultatele;*
- * *a observat un ceas o corabie;*
- * *l-a zărit cinci ore pe prietenul său;*
- * *am spart becul cinci minute.*

Numărul de exemple ar putea fi completat: *Ea a mers toată ziua până a ajuns; Poliștii l-au urmărit trei săptămâni și l-au prins; Am căutat mult timp cartea aceasta și iată, am găsit-o.* Ultimul exemplu demonstrează că verbele perfective, exprimând o acțiune de scurtă durată, momentană și încheiată se combină cu elemente ale temporalității care exprimă o acțiune ce se desfășoară mai mult sau mai puțin instantaneu: *Profesorul a anunțat în aceeași clipă rezultatele; Deodată a observat o corabie; L-a zărit o secundă pe prietenul său; Uite, am spart becul; A ajuns la ora zece; Poliștii l-au prins la cinci dimineața etc.* Așa cum verbele examinate ca perfective sunt în majoritatea lor și momentane, aceleași considerații sunt valabile și pentru verbele momentane. Când cineva spune: *Am găsit un portmoneu*, nu întrebăm *cât timp?* ci *când* sau *unde*? Deci extensiunea verbului admite un element al temporalității care indică timpul precis sau, cel puțin, timpul aproximativ: *Am găsit un portmoneu ieri lângă magazin.* Cu toate că *ieri* exprimă un interval mare aceste este perceput ca un moment.

E interesant de urmărit compatibilitatea valorilor aspectuale cu nuanțele semantice ale verbelor. Nu și-au pierdut actualitatea comentariile făcute în această problemă de Al. Graur. Analizând verbele *a arde* și *a frige* întrebuițate intransitiv: *Îmi arde obrazul; Fierb de nerăbdare* și tranzitiv: *Ard niște hârtii; Fierb apa*, Al. Graur face o subtilă observație: ca verbe intransitive, ele nu pot fi folosite la perfectul compus – **Obrazul mi-a ars; *Am fiert de nerăbdare.* Explicația este judicioasă: verbele de stare prezintă o situație „care durează, fără să avem în vedere un rezultat, pe când cele tranzitive exprimă o acțiune dusă până la un termen: *ard hârtiile* (și, transformându-le în cenușă, voi înceta această activitate), *fierb apa* (și, ajungând la temperatura de 100 de grade, voi retrage-o de pe foc). De aceea tranzitivele pot fi folosite la orice timp, iar verbele de stare numai la prezent și la imperfect, timpuri specifice pentru durată”. [Graur, 1969, p. 326] Dacă se folosesc la perfectul compus, ele cer o determinare circumstanțială: *fruntea mi-a ars toată ziua, trei ore am fiert de nerăbdare.*

Observația este valabilă pentru majoritatea verbelor de stare al căror sens de bază este durată. Chiar dacă circumstanțialul nu este actualizat, prezența lui este implicată de valența verbelor. Eliminând circumstanțialul din enunțul: *Ploaia a durat trei zile* obținem un enunț reperat în limba română: *Ploaia a durat*, dacă nu e nevoie de precizat intervalul de timp al desfășurării acțiunii. Deci nuanțele aspectuale de perfectiv și imperfectiv ca, de altfel, și a celor menționate mai jos se concretizează în context.

c) Pe lângă aceste valori aspectuale principale, limba română redă și **stadiul** în care se află acțiunea exprimată de verb sau modul în care se desfășoară. Din acest punct de vedere, se deosebesc:

◆ **verbe incoative** care indică momentul inițial al acțiunii: *a începe, a porni, a prinde, a se apuca, a precede etc.*

◆ **verbe terminative, finitive** care indică sfârșitul acțiunii: *a înceta, a termina, a sfârși, a mântui, a conțeni, a se opri etc.* [Savin-Zgardan, p. 55-60]

◆ **verbe iterative** care indică o acțiune repetată: *a tremura, a se legăna, a repeta, a clătina, a clipi, a dărdăi, a pulsa etc.*

Verbele incoative și terminative nu au predilecții contextuale. Ele pot fi folosite la toate timpurile și se pot combina cu toate mijloacele lexicale ce le întregesc sensul. Uneori se pot combina cu același lexem: *Abia (acum, chiar acum, adineaori) încep, am început lucrul* și *Abia (acum, chiar acum, adineaori) am terminat lucrul*. Alteori aceste verbe sunt mai selective față de specificatorii lexicali. Verbele incoative se pot combina cu adverbe ce determină o acțiune din cele trei planuri temporale – trecut, prezent și viitor – precum și cu adverbe ce determină acțiuni durative: *Ieri (astăzi, mâine, întotdeauna, oricând, întruna), am început (încep, voi începe, începeam) lucrul*. Verbele terminative sunt compatibile cu adverbe ce determină acțiuni din cele trei planuri temporale, dar nu se pot combina cu adverbe ce determină acțiuni durative: **Întruna, mereu, neîncetat am terminat lucrul*. De asemenea, verbele în cauză sunt selective față de adverbele *de acum* și *deja*. Verbele incoative se combină cu adverbul *de acum*, care indică începutul unui interval de timp, iar verbele terminative – cu adverbul *deja*, care indică sfârșitul unui interval de timp: *De acum am început lucrul; Deja am terminat lucrul*.

Verbele iterative, de asemenea, nu sunt selective față de ambianța contextuală. Ele pot fi folosite la orice timp și se pot îmbina cu orice elemente ale temporalității compatibile: *Bolnavul tremură, a tremurat, tremura, va tremura toată ziua; Bolnavul a început a tremura, a încetat să tremure etc.* Sunt excluse doar elementele incompatibile din punct de vedere semantic: **Tremură ieri, *a tremurat mâine, *va tremura ieri*.

Din cele expuse până acum, se poate trage concluzia că redarea distincțiilor aspectuale în limba română de face prin diverse mijloace. Verbele care prin semantica lor exprimă felul desfășurării acțiunii în timp sunt niște elemente lexicale care au păstrat posibilitatea de a exprima diverse nuanțe aspectuale necesare pentru claritatea mesajului. Sunt mai bine păstrate nuanțele durative și momentane, cele durative având tangențe clare cu imperfectivitatea. Celelalte distincții aspectuale își selectează mijloacele de exprimare din cadrul categoriei funcțional-semantice ale aspectualității, categorie care se conturează tot mai clar în limba română.

Referințe bibliografice

Bolocan Gh. *Despre traducerea aspectelor verbale din limba rusă în română*. // Limba română, 1959, nr. 3.

Cemârtan C. *Aspectul verbal în limba română: există sau nu?* În: Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu” (Chișinău-Suceava-Cernăuți), ediția a XI-a. Chișinău, 12-14 mai 2011. Normă – sistem – uz: codimensionare actuală, vol. I. Chișinău, 2012.

Gramatica limbii române, vol. I, *Cuvântul*. București, Editura Academiei Române, 2005.

Graur Al. *Urme de aspect în românește* // Limba română, 1969, nr. 4.

Iordan I. Guțu-Romalo V., Niculescu A. *Structura morfologică a limbii române contemporane*. București, 1967.

Ivănescu Gh. *Le temps, l'aspect et la durée d'action dans les langues indo-européennes* // Mélanges linguistiques publiées à l'occasion du VIIIe Congrès international de linguistes à Oslo, 5-9 août 1957. București, 1957.

Luchian Tatiana. *Categoria funcțional-semantică a aspectualității în limba română*, autoreferat. Chișinău, 2007.

Mișan A. *Categoria gramaticală a aspectului verbal*, I // Cercetări de lingvistică, XIV, nr. 2, 1969.

Mișan A. *Aspectualitatea verbală în rusă și română*. Teză de doctorat. Cluj-Napoca, 1978.

Poghirc C. *Cu privire la aspectul verbal în limba română* // Limba română, 1953, nr. 6.

Vințeler O. *Cu privire la nuanțele de aspect ale verbelor românești de origine slavă* // Studii și cercetări lingvistice, 1969, nr. 1.

Savin-Zgardan A. *Câmpul funcțional-semantic al categoriei Aktionsart în limba română* // Revistă de lingvistică și știință literară, 1996, nr. 1.

* * *

Авилова Н. С. *Вид и семантика глагольного слова*. Moscova, 1976.

Бондарко А. В. Буланин Л. Л. *Русский глагол*. Leningrad, 1967.

Виноградов И. И. *Русский язык*. Moscova-Leningrad, 1947.

Исаченко А. В. *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология, часть 2*. Bratislava, 1960.

Маслов И. К. *Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании* // Вопросы глагольного вида. Moscova, 1962.

Institutul de Filologie
(Chișinău)